

116

TÁRSADALOM KUTATÁS

1991
3-4

Akadémiai Kiadó-Budapest

TÁRSADALOMKUTATÁS

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
GAZDASÁG- ÉS JOGTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK FOLYÓIRATA**

Kiadóhivatal: 1117 Budapest, Prielle K. u. 19—35.
Szerkesztőség: Budapest VI., Benczúr u. 33.
Tel.: 121-4830/33
Levélcím: 1250 Budapest Pf. 20.

Megjelenik negyedévenként.

A szerkesztőbizottság tagjai:
BOGNÁR JÓZSEF, EÖRSI GYULA, KULCSÁR KÁLMÁN főszerkesztő, SZABÓ KÁLMÁN

Szerkesztő:
VÁGVÖLGYI ANDRÁS

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219—98636, 021—02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó Stúdium Könyvesbolt Budapest V., Váci u. 22. (tel.: 118-5881) és a Magszter Könyvesbolt Budapest V., Városház u. 1. (tel.: 138-2440) alatti könyvesboltjaiban.

Előfizetési díj egy évre: 200. Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat
(H—1389 Budapest, Pf. 149.)

SZERZŐINK

SOMLAI Péter, a szociológiai tudomány kandidátusa, egyetemi docens, ELTE Szociológiai Intézet
 GYEKICZKY Tamás, a szociológiai tudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs, MTA Szociológiai Kutató Intézet
 TAGÁNYI Zoltán, a szociológiai tudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs, MTA Szociológiai Kutató Intézet
 FARKAS Zoltán, a szociológiai tudomány kandidátusa, egyetemi adjunktus, MNME
 VASTAGHNÉ MELEG Csilla, a szociológiai tudomány kandidátusa, JPTE Szociológiai Tanszék
 N. SZABÓ József, a politikatudományok kandidátusa, főiskolai tanár, BGYTF
 SZPIRULISZ Ildikó, a filozófiai tudományok kandidátusa
 JÓZSA Zoltán, egyetemi főtitkár, Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem
 NÉMETH Zsolt, egyetemi hallgató, ELTE BTK

TARTALOM

Tanulmányok		
5	Somlai Péter	A formázás módjai (Összehasonlító elemzések szocializációs elméletekről) II.
29	Gyekiczky Tamás	Korszakváltás határán (Európa foglalkoztatási trendjeiről)
43	Tagányi Zoltán	A modernizáció agrár talapzata, avagy a gyáripari kapitalizmus versus falusi néma ipari forradalom
59	Farkas Zoltán	Az érdekerő és a hatalom fogalma
Műhely		
81	Vastaghné Meleg Csilla	Egészségérték és intézményes befolyásolás
89	N. Szabó József	Értelmiség és rendszerváltás (A koalíciós pártok értelmiségpolitikája 1945-ben)
Konferencia		
106	Szpirulisz Ildikó	A Cseh és Szlovák Köztársaság, Lengyelország és Magyarország az Európai Közösségbe vezető úton
Könyvszemle		
110	Józsa Zoltán	Hernádi Miklós: Amit minden férfinak tudni kell a házasságról és a törvényszerű (?) aluimaradásról
112	Németh Zsolt	Parlamenti választások 1990

CONTENTS

Papers		
5	Somlai, Péter	Arts of Shaping II
42	Gyekiczky, Tamás	At the Threshold of a New Period (On the Employment Trends of Europe)
43	Tagányi, Zoltán	The Agrarian Base of Modernization
54	Farkas, Zoltán	The Concepts of the Force of Interest and the Power
Workshop		
81	Vastaghné Meleg, Csilla	Health Value and Institutional Influence
89	N. Szabó, József	The Intelligentsia and Systemic Change (The Policy of the Coalition Parties Related to the Intelligentsia in 1945)
Conference		
106	Szpirulisz, Ildikó	The CSR, Poland and Hungary on the Way to EC
Book Review		
110	Józsa, Zoltán	Hernádi Miklós: What Should be Known by Each Man about Marriage and His Inevitably (?) Lost Position (in Hungarian)
112	Németh, Zsolt	Parliamentary Elections 1990 (in Hungarian)

ARTS OF SHAPING (Comparative analyses of socialization theories). II

Summary

The first part of the article compared theoretical problems of the transmission of social inequalities through generations. These were theories on the "reproductive aspects" of the socialization, i.e. they did not ask about the creative aspects of social actors. Author concerns this question in this II. part of his article.

He compares these two sets of theories. Cultural determinism of the social anthropology (*M. Mead* and others), the traditional role-theories, sociological functionalism (*R. Merton* and others) and system theories are representing the one side, while symbolical interactionists (*G. H. Mead* and others), ethnomethodology, phenomenology and other theories of social competence does the other. "Reproductive" theorists show how human beings are shaped by socio-cultural institutions, but they are not able to take attention to the processes where people themselves are creating rules and roles. Their counterpart, "recreative" theorists are demonstrating people as active and reactive subjects in interaction processes. They, however, don't show how institutional settings of social organizations and cultural systems are restricting the subjects of human interactions.

Traditional social sciences were ruled more by the "reproductive" theories. Researches in developmental psychology (*J. Piaget* and others), in "mental history" (*Ph. Aries*) and interactional orientations of the educational theory ("hidden curricula") as well as "dramaturgical metaphor" of *E. Goffman* challenged more and more this direction. One can analyse the deviant behaviors from these two conceptual perspectives. Traditional criminology show the learning, transmission and reproduction of crime, however "stigma" theory explores the social emergence of criminals.

By using the concepts of *J. Habermas* the author compares these theories. His conclusion is that social sciences today have no theory which is able to unite the two aspects of socialization process.

KORSZAKVÁLTÁS HATÁRÁN (Európa foglalkoztatási trendjeiről)

1. Bevezető megjegyzések

Amikor a tanulmány ötlete először felvetődött, még szó sem volt öbölháborúról, szigorított biztonsági intézkedésekről, s tartotta magát a peresztrojka illúziója. A látszólagos nyugalom mögött a foglalkoztatási jelenségek alaposabb vizsgálata új társadalmi konfliktusok és válságok lehetőségére, egy korszak lezáródására utalt. A „töretlen” és folyamatos gazdasági sikerekről árulkodó statisztikai mutatók ellenére a foglalkoztatás rendszereinek elemzése megerősítette a „valami más kezdődik” érzését is.

E korszakhatárt szeretném a következő oldalakon bemutatni. Jól tudom, a munkaerőpiacra foglalkozó szakemberek tetszését nem nyeri meg írásom, mivel célja nem a munkaerőpiac/ok működésének szakszerű bemutatása. Gondolatmenetem inkább illusztráció, aláfestés, szaktudományosan tekintve elnagyolt összefüggésekbe ágyazott elmélkedés arról, hogyan jelentek meg, miként hatottak a foglalkoztatási viszonyok területén a gazdasági, technológiai és politikai folyamatok. Természetesen minden kijelentésünk hipotézis, olyan feltételezés, melyet a konkrét kutatásoknak kell/ene bizonyítani.

Mozgásba lendült, kiismerhetetlennek tűnő világunkban nagyfokú bátorságra vall jóslásokba bocsátkozni, hosszabb távú trendek megrajzolására vállalkozni. Sokan megpróbálták az utóbbi években, évtizedekben a következő időszakok forgatókönyvét leírni, ám kísérletük mindannyiszor kudarcot vallott. E kudarcokból okulva a következő oldalakon én sem vállalkozom a kilencvenes évtizedet jellemző globális tendenciák előrejelzésére. Írásom arra szorítkozik, hogy néhány európai ország — és Japán — munkaerőpiaci változásának és az ebből fakadó társadalmi következményeknek egy lehetséges elmozdulási irányát megfogalmazzam.

A tanulmányt a hazai politikai nyilvánosságban zajló Európa-vita teszi aktuálissá. Miközben Európa felé tartunk, elfelejtjük megnézni: milyen az a világ, ahova bejutni akarunk. A „centrum” országokhoz igazodó görcsös felzárkózási törekvés kissé egyszerűre faragta az európai társadalmak valóságképét. Új horizontunk a problémamentes *ígéret földjeként* jelent meg előttünk, hogy szinte azonnal a „kommunizmus” utópia helyébe telepedjen.

Nincs szándékomban e világképtorzításokat kiigazítani. Ezt a kritikai nyilvánosság és a realitások felfogására alkalmas problémaérzékeny világlátás teheti meg. De elmúlt az idő is a „kiigazítások”, „helyreállítások” felett. Vállalkozásom az

elmúlt tíz-tizenöt évre jellemző európai munkaerőpiaci modellek váltásának és feltételezhető válságának leírására terjed ki. Feladatomnak tekintem azoknak a társadalmi problémáknak jelzését, melyek a munkaerőpiac és foglalkoztatási rendszerek mögött meghúzódhatnak. A trendek bemutatásához felhasználtam a legkülönbözőbb társadalomtudományi területen született empirikus vizsgálatok eredményeit. A hazai Európa-kép kialakításához hozzájárulásom mindössze egy mondatra szorítkozik: nehéz évtized vár ránk — Európában is.

2. Válságok előszele

Amíg a politikai színpad főszereplői az új európai rend kialakításának sikerén felbuzdulva önmaguknak gratulálnak, a '92 utáni gazdasági folyamatokat elemzők körében már nincs ilyen magas hőfokú optimizmus. Értelmezésekben (többek között) a jelenleg is 30—35 milliós nyugat-európai munkanélküliségre, a munkaerőpiacra belépő új generációk számának nagyságára, a pénzügyi- és adórendszerek néha összeegyeztethetetlennek tűnő szerkezetére, a technológiai panelek nem egyszer végletesen eltérő mintáira hivatkoznak. Elemzéseikben mindezek mellett arra koncentrálnak, hogy az új európai rendet létrehozó és igénylő társadalomirányítási gyakorlatok és értékek a kilencvenes évek elejére erodálódtak. E komplex társadalmi folyamat valószínűleg gazdasági krízissel telítődik (Economist, 22.09. 1990), ami a '92 utáni európai gazdaságot új típusú és permanens krízisgazdasággá változtathatja. Természetesen mindenki a maga értékei és világlátása szerint alakítja ki borúlátásának fokozatát, ám e véleményáramlattól függetlenül a társadalmi integrációk elemzése valóban „nem sok jóval kecsegtet” bennünket.

Az európai társadalom mint olyan fikció. Ahogy a korabeli (16. századi) modernizációs hullám is többféle — több típusú — gazdaság- és társadalomintegrációs mintát és gyakorlatot hívott életre, úgy a 20. sz. végének Európájában is rendkívül sokféle, egymástól alapjaiban eltérő társadalmi integrációs minták működnek (Heidenreich, M. 1988). E minták „egységesítéséről” természetesen még a '92-es európai egyesülés megvalósulása esetén sincs szó, hiszen ami az európaiságot jellemzi az éppen a kulturális és társadalmi értékek sokszínűsége. Azonban a társadalmi integrációk új kooperációs szintjeinek kialakulása mindenképpen konfliktusossá teszi — vagy újból konfliktusokkal telíti — a társadalmi intézmények funkcionális szintjeinek szerveződését. (Pl. nemzeti munkaerőpiaci intézmények és szabad munkaerőáramlás az egyesülésben résztvevő országok között.)

A hetvenes—nyolcvanas évek példáját — és e tájékon erőt — adó mintái színté a szemünk előtt kérdőjeleződnek meg. Nagy-Britanniában Margaret Thatcher távozásával véget ért egy évtizeden keresztül sikeresnek tűnő politikai korszak. Németországban az újraegyesítés olyan vitákat és konfliktusokat indított útjára, melyek hatására — a választásoktól függetlenül — újra kell fogalmazni a német társadalom alapkérdéseit. (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1990.10.13.). Svédországban a jóléti álomnak tekintett társadalomban a gazdasági produktivitás

jelentősen visszaesett. A példákat lehet sorolni, hozzátéve az Európán kívüli „sikermodellek” megtorpanását. (Az Egyesült Államok költségvetési konfliktusa, vagy az adók emelése még csak jelzés, ugyanígy Japánban a munkaerőpiac működésében tapasztalható rigiditás is csupán valószínűsít egy később megnyilvánuló váltási kényszert.)

A társadalmi integrációk és a gazdasági szerkezet működési zavarai beépültek a munkaerőpiacok belső és külső folyamataiba. Stabilizálódott — ciklikus ingadozása ellenére — hosszabb távon a munkanélküliség, s újra felmerült a munkaerőpiac régen elfeledettnek (vagy megoldottnak) vélt problémái közül (pl. rugalmas képzési rendszer, mint a megoldás egyik sikeres mintája) jó néhány. A munkával (állással) való rendelkezés vagy nem rendelkezés az új társadalmi egyenlőtlenségrendszer egyik alapjává vált. Néhány társadalomkutató a kelet-európai változások miatt már a „határok nélküli munkanélküliség”-ről (Schmid, G. 1990) beszél a határtalan gazdasági konjunktúra helyett.

Tanulmányomban eddig szigorúan a „problémajelzésre” vállalkoztam. A tudomány nehézfegyverzetének bevetése nélkül is kitapintható a társadalmi konfliktusrendszerek új típusa éppúgy, mint egy új társadalmi struktúra kialakulásának kezdete. Minderről természetesen a közgazdasági, szociológiai és történeti elemzések meggyőzőbben szólnak.

3. A színpadok mögött

A miniszterelnök-csere Nagy-Britanniában nem változtatta meg a több mint egy évtizede tartósan érvényesülő foglalkoztatási trend természetét. Az elmúlt évtized alatt a munkaerőpiac konfliktusai több ponton megoldhatatlanná váltak, s e problémák a jövő évezred első évtizedében is éreztetni fogják hatásukat. Első helyen kell megemlítenünk a munkanélküliséget mint tartós életformát, amely hosszabb időn keresztül ugyanazokra a társadalmi csoportokra koncentrálódik. Másodszor fel kell figyelni arra, hogy a munkanélkülivé válás esélye „egyenlőtlenül” oszlik meg e különböző társadalmi csoportok között (Sinfield, A. 1990). A betanított- és segédmunkás csoportnak háromszor akkora az esélye a munkanélküliek közé bekerülni, mint a szellemi foglalkozásúaknak. A munkanélküliség és a szegénység így lett egymással szinoním kifejezés, hiszen a társadalom „alsó rétegeinek” életformájává a tartós foglalkozás nélküiség vált. Különösen két csoport helyzete nehéz Nagy-Britanniában — miként a többi európai országban is —, a fiatal pályakezdőké és a nyugdíj előtt álló idősebb munkásoké. Bár nem különösen kedvező a bevándoroltak, nők és etnikai kisebbségek foglalkoztatási lehetősége sem, mégis a fiatalok munkaerőpiaci konfliktusai a legélesebbek. Amíg a fiatal pályakezdők 53%-a az alapfokú (öt felső osztályos) iskolai végzettség megszerzése után 1976-ban még munkába állt, addig 1988-ban erre már csak 20%-nak volt lehetősége. E tény nem a magasabb iskolai végzettség megszerzését jelenti, hanem vagy a további iskolai tanulmányokat ugyanazon a szinten — minőségi váltás

(tehát közép/felső fok) nélkül — vagy az azonnali átképzést, a fiataloknak nyújtott speciális programokban való részvételt (Wallace, C. 1990). Az arány földrajzi területenként változik, egyes régiókban az első kereső foglalkozásba az iskolát végzeteknek csupán 9%-a tud az iskola elvégzése után azonnal bekerülni.

A tartós és az életút első lépéseiben jelentkező munkanélküliség átrendezi a fiatal generációk életmódját, anyagi és kulturális stratégiáját. Természetesen csökken a munkajövedelem, s megnő a különböző juttatások, támogatások szerepe (pl. a tanulmányi támogatások aránya a 17-19 éves korosztálynál 1990-ben 16% volt), ám a legnagyobb terhet a szülők és a családok viselik. Az anyagi terheken túl (ami a szülői támogatás 27%-os arányát jelenti) a munkanélküliség családra terhelte „privatizációja” (Wallace, C. 1990) megroppantotta a család egészséges szocializációs mintáit, sőt aktivizálta a már elfelejtettnek tűnt konzervatív, patriarchális családi szerepeket is.

A következő 10-15 évre készített előrejelzések a fiatal korosztályok növekvő munkanélküliségével, és a foglalkoztatottak további csökkenésével számolnak (Gilbert, R. 1989). E trendek két tényezőre vezethetők vissza: a demográfiai növekedés egyenlőtlenségére, valamint a munka — illetve foglalkozás — szerkezetének átrendeződésére.

A munka (vagy tevékenység) szerkezet alapvető változása az elektronizáció minden életteret érintő hatására következik be. A változások a jövőben még radikálisabbak lesznek. Rendszeressé válik — válhat — az otthoni munka (főleg a kommunikációs forradalom miatt), ezért a nem otthoni (intézményesített) munkaszervezetek foglalkoztatási kapacitása csökken. Hiába nő az önállóak — önfoglalkoztatottak — száma és aránya, nagyobbra nyílik a munkaképes lakosság és a foglalkoztatott népesség közötti olló, hiszen számos korábban vezető iparág — pl. autóipar — termelékenységét megtartva, növekedési üteméből mit sem veszve kevesebb foglalkoztatottra tart majd igényt, mint napjainkban. E trend még akkor is igaz, ha az összes munkalehetőséget vesszük figyelembe, mivel a legoptimálisabb munkahely-növekedés is kb. 9 millió munkahellyel kevesebbet hoz létre, mint amire igény lesz (Gilbert, R. 1989).

A nagy-britanniai munkaerőpiac a munkaerőpiacok majdnem minden európai országban megtalálható tüneteiről árulkodik. Világosan kirajzolódik a munkanélküliség tartósan növekedő — bár nem egyenletes — harminc éves trendje. A rövidebb idejű ciklikus ingadozások ellenére a munkanélküliség növekedése dominált az utóbbi húsz évben, természetesen a növekedés üteme akár a munkaerőpiaci politika jellege miatt, akár a különböző társadalmi-gazdasági feltételek miatt eltérő volt (OECD 1989). A növekvő munkanélküliség vagy inflációval, vagy stabil pénzügyi rendszerrel járt együtt, így a „klasszikusnak” mondott közgazdasági összefüggések is elvesztették érvényességüket. Ugyanez érvényes a produktivitás és a munkanélküliség összefüggéseire is, sőt a növekvő munkanélküliségi trend növekvő termelési hatékonysággal párosult. Mindebből látszik: új és lényeges változások zajlottak le az európai piacgazdaságok mélyén.

A változás és az átalakulás konkrét példái mögött az európai piacgazdaságok társadalmi folyamatai állnak. A már bemutatott brit példa mellett mind a német, mind a svéd társadalom — de Japán is — elemzése azt mutatja: véget ért a második világháború után kezdődött, majd a nyolcvanas évekre kiteljesedő sikeres munkaerőpiaci stratégiák és politikák korszaka. Alapjaiban változott meg a munkaerőfelhasználás társadalmi rendszere, a társadalom makro-, mezo- és mikroszintjén új fejezet kezdődött az emberi munka és tevékenység történetében.

A válság szó kissé elkopott használat helyett szeretnénk a konkrét munkaerőpiaci mozgásokat bemutatni. Még ha csak vázlatosan tudunk is a váltás és változás radikalizmusára utalni, mindenképpen fel kell hívunk a figyelmet e konkrét munkaerőpiacok konkrét folyamatainak sokszínűségére, egymással fel nem cserélhető törvényszerűségére. A váltás és a változás ugyanakkor mindazokban az európai — és nem európai — társadalmakban bekövetkezett, melyek „sikermodellként” tündököltek a hetvenes, nyolcvanas években.

A brit gazdaságról már szóltunk. A német gazdaság munkaerőpiaci konfliktusai akkor is említést érdemeltek volna, ha az egyesült Németország keleti részének összeomló munkaerőpiaca nem szakadt volna rá a német társadalom — és szociálpolitika — mindennapjaira.

A német gazdaság az 1973-ig domináló „teljes foglalkoztatás” korszakát átadta a jótékony feledés homályának. A hetvenes, majd a nyolcvanas évekre jellemző évi 2-4%-os gazdasági növekedés, defláció, vagy az 1-2%-os infláció, valamint 6-7, majd 12%-os munkanélküliség mellett ment végbe. Csupán az egyesítést megelőző években csökkent a munkanélküliség rátája jelentősen, 1990 végén 6%-os volt a régi Szövetségi Köztársaság területén. E pozitív fejlődésnek azonban ma már más az értéke, hiszen a volt Szövetségi Köztársaság kedvező foglalkoztatási helyzetét a volt NDK 20%-os munkanélküliségével együtt kell értelmezni (Roesler, J. 1990).

A német gazdaság és munkaerőpiac belső szerkezetében bekövetkezett változásokat nemcsak a makrogazdaságra jellemző mutatók reprezentálják (Schmid, G. 1988). A mikrogazdaságról készített átvilágító esettanulmányok, vagy a gazdasági kapcsolatokról beszámoló vizsgálatok egyaránt tanúskodnak a munkaerőpiac mozgásának megmerevedéséről, valamint a hetvenes-nyolcvanas években lejáró gazdasági és társadalmi forradalmak — mikroelektronika pl. — be nem fejezett, társadalmilag fel nem dolgozott ún. „áthúzódó” hatásáról. Azok a regionális gazdasági szerkezetváltozások, melyek „minőségileg újat alkotva” sikeresek voltak, akkumulált feszültségek halmazát hagyták hátra az oktatási rendszerben, a képzettség szerkezetében vagy az emberi tőke társadalmi kapcsolatrendszerében (Alemann, U.—Schatz, H. 1987). Megbicsaklott a munkaerőpiacok (belső és külső, makro és mikro) szabályozásának a nyolcvanas évek végéig érvényesülő stratégiája is, részint a szakszervezetek szerepvesztése, részint a munkaszervezetek belüli hatalmi átrendeződés miatt. A számítástechnikai rendszerek alkalmazása ugyanis olyan új típusú hatalmi és szerkezeti viszonyokat alakított ki, melyek a tradicionális, „begyakorolt”, „jól bevált” eszközökkel kezelhetetlennek bizonyultak.

Az ipari kapcsolatok rendszerének komplex átalakulása mellett meg kell említeni a nyolcvanas évek végén kifejezetten Németországban jelentkező problémákat. A kutatások első helyre teszik az emigránsok, a bevándorlók, a menekültek okozta társadalmi feszültségeket (Schmid, G. 1990). Mindezek fényében a munkaerőpiacok működtetéséről vallott korábbi elméletek ideálokká váltak, s a szociális piacgazdaság pedig egy egyre inkább el nem érhető fantomra hasonlított, mivel intézményei lassan finanszírozhatatlannak (uo.). Itt jegyezzük meg, hogy az egyesülés következtében kialakult — volt — keletnémet munkaerőpiaci helyzet enyhítésére fordított összegek horribilis nagysága és egyidejű elégtelensége végképp megkérdőjelezte a „szociális piacgazdaság” elméletét (remélhetőleg kevésbé a gyakorlatát).

Svédországban a munkaerőpiac-politika elmélete és gyakorlata megkérdőjelezhetetlen. Sikeressége miatt valóban nincs hely a kételkedésre. A gondok és a problémák főleg a gazdaságpolitikai elemzők körében fogalmazódtak meg, ám a „tisztán gazdasági” problémák előbb-utóbb a munkaerőpiaci konfliktusaivá válnak. Az aktív munkaerőpiaci politika által megkövetelt antiinflációs pénzügyi politika, valamint a sajátosan összetett és bonyolult adópolitika a svéd gazdaság világpiaci integrálódása miatt kisebb-nagyobb korrekciókra szorul (Rehn, G. 1990). Ezzel párhuzamosan módosítás előtt áll a belső üzemi munkaerőpiaci politika is, ahol a kollektív jogokra és dolgozói részvételre összpontosító személyzeti politika helyét átveszi egy jobban hierarchizált, a menedzseri hatalom megerősítését szolgáló vezetési gyakorlat. Azok a klisék, melyek a (köztudomásúan kemény) svéd adórendszer és a termelési rendszer hatékonyság csökkenésének közvetlen összefüggéséről szóltak, mára elavultak (EPA Report, 1990). A nyitott gazdaság teljesítményei és a munkaerőpiac állapota közötti összefüggések áttételesen, számos társadalmi, piaci, termelési tényezők keresztül érvényesülnek. Mindenesetre tény, hogy a gazdasági termelékenység visszaesése nem az adó vagy a munkaerőpiaci politikának köszönhető, de ezzel párhuzamosan tény az is, hogy a gazdaság forrástermelő képességének csökkenése hosszú távon fenyegetheti az aktív munkaerőpiaci politika finanszírozási lehetőségét (Annual Report, 1989—1990).

Az európai munkaerőpiacok elemzéséből levonható tapasztalatot megerősíti Japán példája. Nagy, átfogó „látványos” válságról itt még annyira sem beszélhetünk, mint Svédország esetében. Japánban a gondot az okozza, hogy a munkaerőpiacok rendszerére ható külső és belső tényezők lényegesen megváltoztak az elmúlt évtizedben. A változások egyik oka a munkaerő korösszetételének radikális átalakulása, elöregedése. Másik ok a korábbi munka-motiváció átalakulása, a munkaorientált értékek visszaszorulása, a szabadidő és szabadidős tevékenységek előtérbe kerülése. Úgy tűnik, hogy a munkaerő — és a munkaerőpiac — szerkezetének átalakulására a technológiai fejlődés gyakorolta a legnagyobb hatást. A technológia fejlődése az addig dinamikus munkaerőfelhasználási gyakorlatot ridegebbé tette, így gyakrabban kerül sor a munkaerő specializált képessége és tudása miatt a munkaerőpiacon alkalmazkodási zavarokra (Whittaker, H. 1990).

A japán vállalatok világon egyedül álló munkaerő-politikája, ha lassan is, de a váltás kényszeréhez érkezett. Az említett társadalmi problémákat már nem lehet pusztán vállalati ügyekként kezelni, a munkaerőpiaci szolgáltatások és intézmények integrációja kilépett a gazdaság elsődleges szereplőinek a hatás- és látóköréből. A specializálódásra adott dinamizációs válasz, a külső munkaerőpiacon mobilizált munkaerő megköveteli a foglalkoztatási szokások (céghűség, hosszú — életfogytiglani — alkalmazás) megváltozását. Természetesen a képesség flexibilitása a japán oktatási és képzési rendszer keretein belül még mindig jobban biztosítható, mint sok európai ipari társadalomban.

Összefoglalva az eddigieket megállapítható, hogy a munkaerőpiacok társadalmi (közgazdasági, szervezeti) kapcsolata, viszonyai a változás és a radikális átalakulás hatása alatt (vagy előtt) állnak. A társadalomtudományok által feltárt „klasszikus összefüggések” egyre nehezebben értelmezhetőek — (inflációs munkanélküliség, vagy produktivitás) foglalkoztatási rendszer kapcsolata —, de a klasszikusnak mondott munkaerőpiaci politikák útjai is rögzössé váltak.

Az új utak, új alternatívák kidolgozásának szükségességét sürgetik a munkanélküliség új fázisából (típusából?) fakadó társadalmi problémák is. (Pl. a munkanélküli és a foglalkoztatott csoportok közötti határok megmerevedtek, a gazdasági növekedésért fizetett magas társadalmi ár: az életmóddá, életstílussá váló munkanélküli életforma tömegessége.)

Az új utak és módszerek igénye azonos a régiók leértékelődésével, hatásuk és hatásosságuk alacsonyabb szintjével. A nagyarányú munkaidőcsökkentés, az átkepzési programok, a munkaformák flexibilitása sem tudta ugyanis megakadályozni a „tömeges, tartós és folyamatos munkanélküliség” veszélyének kialakulását.

4. Elméleti magyarázatok

A jelenségek leírásán túlmenően a szociológia számára elsődleges fontosságú azoknak a magyarázó elveknek, modelleknek a megtalálása, mely értelmezni, megvilágítani tudja a munkaerőpiacok és a munkaerő-felhasználás, vagy általánosan, az emberi munka tevékenység új típusú társadalmi konfliktusait. Nem tűnik haszontalannak, ha magyarázó modell-keresésünket a társadalomelmélet szintjén kezdjük.

Sokáig tartotta magát az a társadalomelméleti felfogás, hogy a modern, ipari társadalmak kulcskategóriája a munka. A nyolcvanas évek elején a munka (és bér-munka) központi — társadalomszervező — szerepe megkérdőjeleződött. A kételyt nemcsak a társadalom nagy folyamataira összpontosító társadalomtudomány hirtette el, hanem a munka formáinak a mindennapokban, a társadalom mikro-rendszereiben látható (tetten érhető) átalakulása is. Új tevékenységformák, foglalkozások, munkatípusok jöttek létre, soha nem látott új munkaszervezeti függőségek és viszonyok alakultak ki, radikálisan új képességigények fogalmazódtak meg.

Ezzel párhuzamosan addig még nem tapasztalt veszélyek és konfliktusok kibontakozására nyílt lehetőség. A váltások hatására sokasodó kérdőjelek lecsapódtak a „munkatársadalom” (Arbeitsgesellschaft) válságáról (Offe, C. 1984), vagy a „rizikótársadalom” (Risikogesellschaft) (Beck, U. 1986) kialakulásáról szóló elméletekben. De ugyanezt a változást írják le a „posztmodern” társadalom megszületéséről valló szociológiai elméletek is. Anélkül, hogy bővebben kitérnénk az egyes irányzatokra, vitákra, álláspontokra (s a kiválasztás véletlenségét is vállalva) csupán annyit kívánunk bizonyítani, hogy a valóság nyomására bekövetkezett szociológiai paradigmaváltás következtében a foglalkoztatás, munkaerőpiac, a munkanélküliség más „tematizálási” összefüggésekbe került, mint ahogy ezt a nyolcvanas évek előtti időkből megszoktuk. Az új elméleti modellek magyarázatot adnak olyan új jelenségekre is, melyek a munkaerőpiacok működésében mint „zavaró tényezők” napjainkra váltak mindennappossá.

A „munkatársadalom” válságáról — illetve végéről — tudósító szociológiai beszámoló központjába a munkaerőpiac és a munkaerő-felhasználás új trendje került. A strukturális munkanélküliség, a kumulativitás természetét felmutató szociális egyenlőtlenségek, a munkából való kilépés egyre gyakoribb, és huzamosabb jelensége nemcsak a társadalom — különösen a német — azonosságtudatát (identitását) kezdte ki, hanem egy új kor, egy új „társadalom” nyitányát jelentette be. Ebben a társadalomban a permanens konfliktusok frontvonala egyfelől a különböző piacok különböző logikái, másfelől a piaci és társadalmi integrációt képviselő értékzónák — és társadalmi rendszerek — között húzódik. A munkaerőpiac ezért nem pusztán piac, ahol a munkaerő kínálata és kereslete egymásra talál — vagy nem —, hanem a társadalmi pozíciók és a gazdasági integrációk egymásra feszülése. A zavarok oka nem a munkaerő képességszerkezete és a kereslet igénye közötti eltolódás, hanem a társadalom valamely integrációs rendszerének működéséből következő diszfunkció.

A „munkatársadalom” válsága értelmezésének egy másik lehetséges paradigmáját le lehet írni a „munka eltűnésével”, azaz a hagyományos munka és tevékenységek átalakulásával a modern „tevékenységtársadalom” (Tätigkeitsgesellschaft) kialakulásával (Glaser, H. 1988). A bizonyítékok hosszú sorában az elmélet figyelembe veszi azokat a forradalmi változásokat, melyek a huszadik századot jellemző ipari kultúra teljes körű átalakulását eredményezték. Így a munka szervezési (és szervezeti), motivációs, cselekvési feltételei és környezete, a munka társadalmi kapcsolatai azok, melyek más elvek és logikák szerint működnek ma, mint akár egy évtizeddel ezelőtt is. A változás ténye természetesen nem önmagában érték, hiszen az „új szegénység” (munkanélküliség) és ideák nélküli gondolkodás (ideenloses Denken) e váltásban éppúgy benne foglaltatnak, mint a munkaidőcsökkentés hatására bekövetkező szabadidő növekedés. E helyzet azonban ad egy reális lehetőséget, a kötött, többszörösen integrált munka tevékenység alóli emancipálódást, és az új társadalmi értékek megfogalmazásán keresztül létrejövő új „társadalmiságot”. E lehetséges iránynak egyik következménye, hatása, velejárója a munka és munkán kívüli tevékenységek egymásba csúszása, azaz a formális el-

különülést követi egy széles körű integráció. Arról van szó pl., hogy a szabadidős tevékenység — mondjuk a hightech játékokkal való foglalatosskódás — éppúgy szocializációs faktora a hightech-kel működő gyártási technológiáknak, mint ahogy a munkafolyamatban kialakuló individualizáció is előképe lehet a társadalmi szolidaritás elvesztésének.

Az új integrációs mechanizmusok kimutatása és elemzése kiindulópontja a „rizikótársadalom” elméletének. A különbség azonban az, hogy az új integrációk kialakulásában a munkaerőpiac logikájának „behatolását” a magánélet (család, a szabadidő, a fogyasztás) szféráiba ez az elmélet kifejezetten negatívnak tekinti (Beck, U. 1986). Beck szerint mind az „osztálytársadalom”, mind a „modern ipari társadalom” korszaka véget ért. Az új társadalomban — a „rizikótársadalomban” — a társadalmi tagozódásnak, az élet esélyeinek, a társadalmi sikerességnek egyetlen fő forrása, és mozgatója van — a munkaerőpiac. A „rizikótársadalom” kialakulásával a társadalom atomjaira esett szét, mert elvesztette korábbi integrációs sémáit (család, osztály, réteg, szakmai csoport, vallás). A társadalmi reprodukció alapja így nem a különböző társadalmi integrációk összetartó erejében van, hanem a munkaerőpiaci sikerességben. Az emberi helytállás és „önmeghatározás”, az emberi lét termelése és újratermelése a munkaerőpiacon lehetséges. Mindezek következtében a foglalkozás, a munka (a JOB) soha nem látott mértékben felértékelődött. Az egyéni élet éfenntartásának egyetlen lehetősége a munkatevékenységből fakad, így a család tajai, a házastársak is csak a munkaerőpiacon keresztül tudják önállóságukat biztosítani, és bizonyítani. A munkaerőpiaci logika — versenyszituáció — behatolt a családba, a partnerkapcsolatba, az emberi együttműködés korábban kollektív rendszereibe is. A munkaerőpiac központi szerepe és helye ugyanakkor „flexibilis, sokoldalú alulfoglalkoztatottságot” alakított ki, azaz a munkanélküliség, a foglalkozásból aló tartós vagy ideiglenes kilépés életformává vált. A „rizikótársadalom rizikóelemei” ezen a ponton is kialakultak, mivel senki nem tudja mikor és hogyan válik munkanélkülivé, csak azt tudja, „megvan az esélye” erre. Esélye nem pusztán elméleti, hanem statisztikai, hiszen életpályája során minden második foglalkoztatott egyszer munkanélkülivé válik. A képzés és az oktatás rendszere csupán ennek a lehetőségnek kiszolgálója, „szellemi pályaudvarok”, ahol senki sem tudja, mikor melyik vonatra fog felszállni, csak azzal van tisztában: valamikor valamilyen vonat érkezni, illetve indulni fog — írja Beck.

Az elméleti modellek — melyek egymással is vitatkoznak — vázlatos bemutatásából kiderül, a munka, a munkaerőpiac, foglalkoztatás társadalmi rendszer-integrációjának új típusa alakult ki. Az új kapcsolatok és viszonyok rendszerében a munkaerőpiac feszültségei már nem egyszerűen közgazdasági vagy foglalkoztatáspolitikai „tényállások”, hanem új típusú társadalmi feszültségek. A kezelés és a megoldások sem maradhatnak éppen ezért a hagyományos foglalkoztatáspolitikai keretén belül. A társadalmi mozgások elemzése felveti azt a problémát is, lehet-e egyáltalán kezelni a munkaerőpiacok új típusú konfliktusait. A kérdésre nem lehet határozott választ adni, és nem pusztán azért, mert ma még nem lehet

tudni a kezelési kísérletek végső eredményeit. Maga a szakirodalom is több véleményt, egymásnak is ellentmondó elemzést fogalmaz meg. Ezek az elemzések hű tükörképei a valóság összetett, s ugyancsak sokoldalú — és egymásnak ellentmondó — folyamatainak.

5. A mikrostruktúrák zavara

A munkaerőpiac rendszereinek zavarai mögött a munkafolyamatban, munkaszervezetben közvetlenül ható folyamatok működését kell sejtenuünk. Erre utaltak a nagy társadalomelméletek is, amikor elméletépítésükben a munka és a munkaszervezet elemzéséből indultak ki. A mikroszintű elemzések eredményei, a belőlük levonható következtetések már nem olyan egyértelműek (s főleg nem redukálhatóak le egy-két tételre, kijelentésre), mint ahogy ezt az előbb idézett ún. „nagy társadalomelméletek” tették. Csak egy példát említve: az ipari munkának mint tevékenységnek rigiditása, a mindennapi életvezetésben játszott központi szerepének megőrizve megtartó folyamatossága tapasztalati úton ugyanúgy bizonyítható, mint a munkatevékenység szerkezetének a flexibilitás felé mutató belső átalakulása, és/vagy a szabadidős tevékenységek arányának növekedése.

A gazdaság mikrostruktúráinak legújabb kori története a fordizmus átalakulását, a termelés szervezeti kultúrájának dinamikus, több értéken alapuló újraszerveződését eredményezte. A fordizmus válságát már a hatvanas évek végén jelezték, s a kutatások a válság fő okát a modell piaci reakcióképességének beszűkülésében találták meg (*Dohse—Jürgens—Malsch*, 1985). A *Ford* nevével fémjelzett termelési modell alkalmatlannak bizonyult a minőségi piacokra előállított, kis szériákra összpontosító, nagy rugalmasságot kívánó több szintű termelési és gazdasági alkalmazkodási stratégia működtetésére.

A fordizmussal szakító új „termelési filozófia” a termelés napi gyakorlatában gyorsította fel az ipari szervezetek dezintegrációs majd reintegrációs folyamatát (*Naschold*, 1985). A munkában szerveződő társadalmi innovációs folyamatok alapja az adott termelési technológiába ágyazott komplex társadalmi értékrend változása. Az ipari munka a flexibilis, sokoldalúan felhasználható technológiai rendszerek hatására elvesztette a korábbi (fordi) munkaszervezetre jellemző rigiditását.

A jóléti állam működésének eredményeként a társadalmi reprodukciós folyamatok üzemen kívüli területre koncentráálódtak. Így a munkafeltételek és a munkavégzés körülményeinek konfliktusait az üzemen belül a makropolitika értelmében politikailag neutralizálták. A munkaerő alkalmazásának, képzésének, esetleges mobilitásának költségeit — azok nagysága, társadalmi fontossága, és standardizációs igénye miatt — kivonták a munka világának hatásköréből. A „politics in production” helyébe a „politics of production” lépett (*Burawoy*, 1984).

A munkafolyamat legfontosabb szereplői által képviselt törekvések a szervezeti decentralizálás és centralizálás irányába ható aspirációként jelentek meg.

A hatvanas évek szervezeti reformjára építve, a nyolcvanas években a munkások oldalán egyre határozottabban jelent meg a termelési feladatok fokozott autonómia iránti igény, ami a felelősség decentralizációjának a menedzserek által képviselt értékével találkozott. A menedzserek viszont a felügyelet, az irányítás, a termelési folyamatok nagyobb koordinációjára törekedtek, ami a munkások (és munkavállalók) „termelési bizonytalanság elhárításának” igényével találkozott. A fordizmus filozófiája sem tűnt el egészen, sőt az új információs technológiák üzemi alkalmazásával megerősödött. A nyolcvanas évek közepére a mikroelektronika és a mikroelektronikán alapuló kommunikációs eszközök telepítése megnövelte az üzemi folyamatok irányításának és vezérlésének lehetőség skáláját, ezzel együtt a munkaszervezetben belüli döntési folyamatok új központosítását tette lehetővé. Centralizáció és decentralizáció kettőssége között egy ún. „feszültségzóna” alakult ki, amely a munka- és termelési szervezetek rugalmasságát, innovációképességét, fejlődési irányát döntő módon befolyásolja.

Az üzemi élet alsó szintjein a nyolcvanas években sem lehetett szó az autonómiát biztosító törekvések és eszközök feladásáról. A felső vezetés hierarchikusan szervezett ellenőrzési rendszere mellett fennmaradtak, illetve létrejöttek az üzemi szint „fél-autonóm” munkacsoportjai, helyet kapott az „önszabályozás” és a dolgozói részvétel, elismerést nyert a munkáautonómia alapozott munkaerőfelhasználás (munkaerő helyettesítés, átirányítás). E közben az ipari szervezetek szervezeti mechanizmusai, a gazdálkodás egészét befolyásoló döntési rendszerek feltételei „megkeményedtek”. A növekvő autonómia ezek miatt a munkaszervezet (a csúcstechnológiát alkalmazó területeken pedig az információtechnológia által vezérelt) hierarchikus rendszerintegrációba illeszkedett bele.

A folyamat a belső munkaerőpiacok (vagy másképpen az üzemen belüli munkaerőpiacok) új működési rendjéhez vezetett. Amíg korábban — főleg nagyvállalati szinten — a ford munkaszervezés egy jól átlátható, megfelelően szabályozható, a szereplők számára standardizált szabályokkal stabilizált belső munkaerőpiac kialakítására adott lehetőséget, addig az új korszak mindezt átalakította, sőt alapjaiban megkérdőjelezte. Új munkamegosztás jött létre, a korábbi munkaerőpiaci szereplők súlya, fontossága és funkciója megváltozott. Komplex, sokoldalú, több társadalmi struktúrát felölelő érdekegyeztetési szintek alakultak ki és át. E sokszínű struktúra, több szereplős modell működése a termék és értékesítési piacok dinamikája felől nézve nehézkessé, bonyolulttá, és bizonyos szinteken ellenőrizhetetlenné vált. Felerősödött a munkaerőpiacok külső-belső szegmentációja, a munkaerő-alkalmazás különböző szintjei nehezen követhető és nehezen befolyásolható konfliktusokat alakítottak ki. A szegmentált munkaerőpiac részrendszereinek zavarai a munkanélküliség és a munkaerőhiány együttes megjelenéséhez, majd stabilizálódásához vezettek.

A mikrofolyamatok — még oly felületes — elemzése is bizonyítja a több szintű, radikális, és korábbi analógiákkal nem értelmezhető társadalmi változások tényét. A foglalkoztatás, munkaerőpiac, munkanélküliség e változások, és átalakulások keresztművébe került, s jelzője, ám résztvevője is lett e folyamatoknak. A példák

és a konkrét elemzések száma tetszés szerint szaporítható, hiszen minden modell egyedi társadalmi-kulturális kontextusban jelenik meg, de a mondanivalónk lényegén e további elemzések sem változtatnak. Új kor küszöbén állunk, természetesen az új kor alapjai a nem is nagyon távoli múltba nyúlnak vissza. Az új kor új termelési rendszerei pedig itt bontakoznak ki a szemünk előtt, a mikro- és a makrostruktúrákban egyaránt.

6. Összefoglalás helyett

Reméljük, e több kérdés megválaszolására törekvő tanulmányunkban nem élünk vissza az olvasó türelmével, mikor mélyebb elemzés helyett különböző rész- és szakproblémák halmazát montíroztuk egybe. Annyi mindenesetre látható: a különböző társadalmi cselekvési területek és részrendszerek egymáshoz való viszonya, integrációja, és dezintegrációja áll a társadalom olyan nagy és elementáris problémájának hátterében is, mint a foglalkoztatás, munkaerőpiac és munkanélküliség. Több típusú, több belső „logikán” alapuló társadalmi minták és mozgások együttese alakítja e folyamatokat, s határozza meg azoknak a trendeknek irányát, melyeket jó előre jeleztek a társadalomkutatók. Természetesen emiatt minden leegyszerűsítés, egyértelművé faragott modell magyarázó ereje korlátozott, mint ahogy a problémánélküliségre törekvő új ideológiai világfelfogások sem elégték ki a valóság megértésének igényét. A komplex társadalmi folyamatok, a mind összetettebbé váló társadalmi rendszerek kérdőjelek sorát állítják az olyan változtatni akaró törekvések elé is, melyek végső megoldásokat, egy-egy társadalmi faktor (pl. munkanélküliség) átalakítását tűzik ki célul.

Úgy véljük, a magyar társadalom megváltozását akaró, és erre törekvő gondolkodás — és gyakorlat — nem térhet ki a kor követelménye, a több szintű cselekvési stratégiát magába foglaló programok kidolgozása elől. Még olyan területen sem, mint a foglalkoztatás és a munkaerőpiac. Jóllehet tanulmányunk az európai társadalmakra összpontosított, azonban a tanulságokon túlmenően azzal is számolni kell, hogy alkalmazkodásunk és kapcsolódásunk színtere ez az Európa lesz. Elemzése, leírása, figyelemmel kísérése ezért többszörösen fontos számunkra.

IRODALOM

- Annual Report 1989—1990. The Labour Market in 1989—90. The Labour Market Administration, Stockholm, 1991
- Alamann, Ulrich—Schatz, Heribert: Mensch und Technik. Regionale Wirtschaftskrise, Arbeitsmarkt und Beschäftigung. 50—117. o. Westdeutsche Verlag, 2. Auflage, 1987. Opladen
- Beck, Ulrich: Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Edition Suhrkamp. Frankfurt am Main, 1986
- Bulletin of Labour Statistics. International Labour Office, Geneva 1990. 1.
- Michael Burawoy: The Contours of Production Politics. IIVG/pre 84—206. o. 1984

- Knuth Dohse—Ulrich Jürgens—Thomas Malsch: Fertigungsnahe Selbstregulierung oder zentrale Kontrolle — Konzernstrategien im Restrukturierungsprozess der Automobilindustrie
In: Arbeit und Politik. Gesellschaftliche Regulierung der Arbeit und der sozialen Sicherung. Herausgeber: Frieder Naschold, Campus Verlag, Frankfurt—New York, 1985
- Glaser, Hermann: Das Verschwinden der Arbeit. ECON Verlag. Düsseldorf—Wien—New York, 1988
- Gilbert, Robbie: Employment in the 1990s. Macmillan Press Ltd. 1989, London
- Heindenreich, Martin: Unternehmenpolitik und gesellschaftlicher Kontext. Länderspezifische Muster des Strukturwandels in der französischen und bundesdeutschen Bekleidungsindustrie. Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors des Sozialwissenschaften an der Fakultät für Soziologie der Universität Bielefeld. Bielefeld, 1988
- Into a Slump? World Economy Survey=The Economist 22—28 September, 1990
- Frieder Naschold: Zum Zusammenhang von Arbeit, sozialer Sicherung und Politik. Einführende Anmerkungen zur Arbeitspolitik.
In: Arbeit und Politik. (Gesellschaftliche Regulierung der Arbeit und der sozialen Sicherung.) Herausgeber: Frieder Naschold Campus Verlag, Frankfurt—New York, 1985
- Nickel, Stephen: Unemployment: A Survey=The Economist Journal 100. June, 1990
- ECD Report. 1990, Paris
- Offe, Claus: „Arbeitsgesellschaft”: Strukturprobleme und Zukunftsperspektiven. Campus Verlag, New York—Frankfurt, 1984
- Perspective on Employment Service — The Role and Efficiency of the Swedish Employment Service (EFA Report). Summary of a report from the Delegation for Labour Market Policy Research at the Swedish Ministry of Labour, 1990
- Rehn, Göste: Towards an Anti-Inflationary Expansion Policy. Swedish Institute for Social Research. Stockholm, 1989 (Manuscript)
- Roesler, Jörg: Arbeitslos in der Ex-DDR: Ursachen, Befindlichkeiten, Bewältigungsstrategien. Paper presented to international symposium on unemployment and coping strategies East and West. Vienna, November, 1990
- Schmid, Günther: Grenzenloser Arbeitsmarkt? Institutionelle Grenzen kooperativen Wettbewerbs Manuskript, 1990
- Schmid, Günter: Labour Market Policy in Transition Trends and effectiveness in the Federal Republic of Germany. EFTA — The Delegation for Labour Market Policy Research. Swedish Ministry of Labour, 1988
- Sinfoeld, Adrian: The Impact of Unemployment Under Different Policy Responses. Paper presented at the conference: „The First All European Dialogue on Societal, Political and Economic Changes.” Helsinki, 15—19 March, 1990
- Unemployment in Europe. Analysis and Policy Issues. (Editor: Claes-Henric Siven) Timbro. Stockholm, 1986
- Wallace, Claire: Youth Policies, Unemployment and Increasing Dependence upon Families. Some empirical findings. Paper presented to international symposium on unemployment and coping strategies East and West. Vienna, November, 1990
- Whittaker, Hugh: The End of Japanese — Style Employment? =Work, Employment an Society, September, 1990.

**AT THE THRESHOLD OF A NEW PERIOD
(On the Employment Trends of Europe)**

Summary

The paper analyses the development of European labour markets and the direction of changes to be expected in the near future. The paper starts from the proposition that the labour markets of the European societies have accumulated an increasing amount of unsolved tension during the past years. In England for instance, a significant part of the youth cannot find a job in the labour market, and the German society — particularly since the two parts have been united — reproduces daily a mass of labour market conflicts. The author turns to social theories in quest of the causes of the phenomenon. The statement that we are at the threshold of a new period, facing such new changes which would fundamentally modify the current trend of labour utilization and economy, is also supported by social theories. The cause and root of change is the new society, which can be described either as a 'society of risks', or as a 'postindustrial' one.

An outline of the future does not support the optimistic views. Unemployment, having or not having a job, again becomes the prime issue of society. However, the key issue continues to be the structure and organization of the process of work and of the workplace.